

ЕТИЧНА СКЛАДОВА ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Розглянуто етичні питання функціонування сфери освіти. Зроблено акцент на управлінській етиці керівників навчальних закладів і установ. Надано пропозиції органам державної влади і органам місцевого самоврядування щодо поліпшення морально-етичної складової в освіті в умовах кризи.

Ключові слова: етика, етика керівника, етикет керівника, загальнолюдські цінності, мораль, сфера освіти, кодекс педагогічної етики, етичний кодекс керівника.

The paper discusses the ethical issues of functioning of the education sphere. The emphasis is on management ethics of heads of educational establishments and institutions. Proposals to bodies of state power and local government are given in relation to improve the moral - ethical education in conditions of crisis

Key words: ethics, ethics of leader, etiquette of leader, common to all mankind values, moral, sphere of education, code of pedagogical ethics, ethics code of leader.

Розвиток сфери освіти на сучасному етапі висвітлив низку проблем, які мають етичний характер. У першу чергу це відсутність певного етичного кодексу для працівників освіти і розмитість їх моральної відповідальності перед суспільством, батьками, місцевою громадою і педагогічним колективом. Не чітко визначено моральні орієнтири для керівників і викладачів системи вищої і середньої освіти, що впливає на формування моральних принципів у покоління, що стає до керма держави в перехідний період в умовах економічної і політичної кризи.

Етичні проблеми в процесі педагогічної діяльності висвітлювалися ще в працях античних філософів (Платон, Аристотель та ін.). Знайшли вони відображення і в роботах класиків як зарубіжної (Я. Коменський, І. Песталоцці, Я. Корчак, М. Монтессори) так і вітчизняної (К. Ушинський, П. Блонський, А. Макаренко, В. Сухомлинський) педагогіки. Більшість робіт за цим напрямом розкриває взаємовідносини вчителя і дитини. У контексті ж цієї роботи актуальним є також питання управлінської етики керівника в сфері освіти. Серед таких праць необхідно виділити класичні роботи В. Сухомлинського, в яких він звертається до молодого директора школи, висвітлює роль педагогічного колективу [25; 26].

Разом із тим, сучасний етап розвитку України має певну специфіку. В. Жуковський вказує, що зростання злочинності, корупції та інших виявів

аморальності є свідченням глибокої моральної кризи в українському суспільстві. Моральний вакуум, який існує в державі, заповнюється низькопробними зразками масової культури. Він робить висновок, що одним із найбільш актуальних завдань сучасного українського суспільства на шляху державотворення є забезпечення умов для виходу з духовно-моральної кризи, що охопила всі сфери суспільного життя, і виховання людини, здатної жити і працювати в демократичному суспільстві та ефективно співпрацювати з представниками інших країн світу [5, с. 7].

Морально-етичні проблеми освітньої сфери в Україні розглядали у своїх роботах В. Андрущенко, І. Бех, В. Громовий, Д. Дзвінчук, Г. Єльнікова, І. Зязюн, С. Клепко, В. Кремень, Л. Нечепоренко та ін. Зазначені роботи висвітлюють завдання, що потребують свого вирішення через сферу освіти, бо мораль є фундаментом розвитку будь-якої нації.

Метою цієї роботи є висвітлення сучасних підходів до формування морально-етичних норм у сфері освіти України в умовах її модернізації.

В умовах глобалізації світова педагогічна спільнота формує певні загальні підходи до етичної складової процесів, що відбуваються у сфері освіти. Серед міжнародних документів останнього часу слід звернути увагу на Декларацію професійної етики Всесвітньої організації вчителів і викладачів (прийнята на третьому міжнародному конгресі Всесвітньої організації вчителів і викладачів (Education International), що відбувся 25 – 29 липня 2001 р. у Таїланді). Крім положень, що безпосередньо адресовані вчителю, в документі є рядки, що стосуються інших працівників сфери освіти, які безпосередньо відносяться і до керівника навчального закладу або установи освіти. У документі сказано, що працівники сфери освіти:

- виправдовують суспільну довіру і пошану суспільства до професії вчителя, докладають зусилля для підвищення престижу професії, забезпечуючи якісну освіту для всіх учнів;

- забезпечують регулярне оновлення і розвиток професійних знань і навичок;

- визначають характер, форму і час свого особистого плану постійної освіти як вираження їх професіоналізму;

- використовують публічно всю інформацію, пов'язану з їх компетентністю і кваліфікацією;

- беручи активну участь у діяльності профспілок, прагнуть залучити все більше висококваліфікованих людей до професії;

- підтримують усі зусилля із просування демократії і прав людини через освіту.

У цьому ж документі йде мова про необхідність надання вчителям і викладачам можливість відчувати упевненість в справедливому відношенні до себе і своїй відданості професії [3].

Разом із тим, слід сказати, що проведений нами аналіз нормативно-правової бази системи освіти України свідчить про обмежену увагу в цих документах до морально-етичної складової її розвитку. Так, наприклад, у Законі України “Про

освіту” тільки у ст. 54 сказано, що педагогічною діяльністю займаються особи з високими моральними якостями [22]. Більшість інших законів, які регламентують діяльність у сфері освіти мають ідентичні фрази, що стосуються моральних якостей педагогічних працівників. У ст. 45 Закону України “Про професійно-технічну освіту” наголошено, що педагогічною діяльністю у професійно-технічних навчальних закладах та установах професійно-технічної освіти можуть займатися особи, які мають відповідні моральні якості [23]. У ст. 24 Закону України “Про загальну середню освіту” обумовлено, що педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями [15]. У ст. 30 Закону України “Про дошкільну освіту” вказується, що педагогічний працівник дошкільного навчального закладу, це – особа з високими моральними якостями [14].

Тільки в чинному Законі України “Про вищу освіту” не обумовлені вимоги до моральних якостей науково-педагогічних працівників, що в умовах корупції, яка найбільш характерна для цієї ланки освіти, є надзвичайно актуальним. Ця проблема повинна знайти своє вирішення в новій редакції Закону України “Про вищу освіту”, яка сьогодні активно обговорюється в державі [13].

Аналогічна ситуація характерна і для Положень про всі типи навчальних закладів. У п.28 Положення про ПТНЗ сказано, що педагогічною діяльністю у професійно-технічних навчальних закладах та установах професійно-технічної освіти можуть займатися особи, моральні якості яких дають змогу виконувати обов'язки педагогічного працівника [19].

У п. 78 Положення про загальноосвітній навчальний заклад зазначено, що педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями. П. 86 цього ж Положення, зобов'язує педагогічних працівників дотримуватися педагогічної етики, моралі [18]. У п. 37 Положення про дошкільний навчальний заклад вказується, що педагогічні працівники дошкільного навчального закладу зобов'язані дотримуватися педагогічної етики, норм загальнолюдської моралі [17]. Положення про державний вищий навчальний заклад не регламентує моральні якості науково-педагогічних працівників і також потребує свого доопрацювання після оновлення діючої законодавчої бази [16].

Не робиться акцент на морально-етичних особливостях педагогічних працівників і в Національній доктрині розвитку освіти [20]. У розділі 3.6. “Посилення кадрового потенціалу системи освіти” Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр. також не розглядаються морально-етичні питання [21]. Крім того, характерним для всіх документів є відсутність акцентів на морально-етичних якостях керівників у сфері освіти. З нашої точки зору, це є абсолютно недопустимим, бо керівник є ключовою фігурою в організації навчально-виховного процесу, він впливає на підбір і розстановку кадрів, затверджує основні напрями діяльності закладу чи установи де працює. Керівник безпосередньо впливає на формування морально-етичного клімату в колективі, що в свою чергу є дуже важливим

при роботі із учнями і студентами (слухачами) у навчальному закладі.

Сьогодні очевидним є той факт, що морально-етичні процеси в навчальних закладах повинні бути регламентовані певними документами, а не тільки особливостями організаційної культури. У цьому контексті слід погодитися з О. Ломовим, який вважає, що сукупність моральних норм і правил, які регламентують відношення працівників освіти до свого професійного обов'язку може бути відображена у двох видах нормативних актів – “Положенні” і “Кодекси” [9, с. 26–31].

Слід наголосити, що етичні кодекси є достатньо поширеним у сфері бізнесу. Їх часто розробляють в організаціях з виховною метою. В етичному кодексі визначають моральні та соціальні цінності компанії, принципи ділового етикету, правила поведінки працівників; створюють спеціальні структурні підрозділи чи запроваджують спеціальні посади тощо [8, с. 302].

Сьогодні педагогічною спільнотою активно обговорюються проекти кодексів професійної етики, в тому числі і етики керівників закладів та установ освіти. Результати цієї полеміки знайшли своє відображення в інтернеті [6; 12]. Наприклад, у Росії ці процеси активізувалися після виходу нового Закону “Об образовании в Российской Федерации” [11]. Слід висловити припущення, що підготовка нової редакції Закону “Про освіту” стимулює відповідні процеси в Україні.

Метою кодексів професійної етики є визначення основних норм у відношеннях керівників з педагогічними працівниками, учнями і їх батьками, із суспільством і державою. У них наголошується, що при здійсненні своєї діяльності керівник у системі освіти керується такими принципами: гуманність, толерантність, професіоналізм, законність, справедливість, відповідальність, демократичність, взаємна повага. Визначаються також вимоги до особистості керівника освіти як зразка для підлеглих. Наголошується на відповідальності керівника за формування в колективі позитивного морально-психологічного клімату. Підкреслюється, що спосіб життя керівника не повинен наносити збиток його професії, впливати на відносини з підлеглими і учнями, заважати виконанню службових обов'язків. Керівник – це людина вимоглива перш за все до себе, яка знаходиться весь час у саморозвитку. Особлива увага приділяється конфіденційності службової інформації, якою володіє керівник. Разом із тим, він має право на недоторканість особистого життя. Керівник повинен терпимо відноситися до різноманітності політичних, релігійних, філософських поглядів підлеглих (якщо вони не впливають на навчально-виховний процес), їх смаків і думок, створювати умови для порозуміння.

Керівник не може дискримінувати і переслідувати педагогів за їх переконання на підставі особистих симпатій або антипатій. Він повинен зберігати безпристрасність при підборі на роботу нових співробітників або підвищенні співробітників на посаді. Найбільш делікатним питанням є механізм відповідальності керівника за порушення відповідного етичного кодексу, який сьогодні у сфері освіти практично не відпрацьований.

На сучасному етапі розвитку суспільства вважають, що етика – це наука про мораль і використання моральних оцінок у поведінці людини, вона визначає розвиток моральних взаємин і моральної свідомості, а за своєю природою – спрямована на практичне розв’язування моральних проблем. Завдання етики – не лише теоретичний опис моралі, а й обґрунтування моральних ідеалів, зразків моделей людських взаємин і способів їх реалізації. Формалізоване значення цих ідеалів у вигляді системи норм, традицій, професійних етичних кодексів є умовою та інструментом морального виховання, нормативною регуляцією поведінки людей у суспільстві та між собою, в межах їх конкретної професійної діяльності, способом оцінки вчинків [4, с. 268].

У контексті цієї роботи актуальним є поняття “етика управління” – система етичних норм, які визначають поведінку суб’єкта управління в будь-якій управлінській ситуації. Останні вимагають поєднання основних управлінських принципів із загальногуманістичними, етичними вимогами, що передбачає не лише знання основних етичних норм взаємин між людьми, але і дотримання їх в практичній управлінській діяльності [2, с. 349].

Часто говорять також про етикет керівника, тобто його манеру поведінки відповідно до правил чемності і ввічливості, прийнятих у суспільстві і організації, де він працює.

І. Блохіна, розглядаючи проблеми морально-етичної складової управлінської діяльності керівника, підкреслює, що професійна етика – це не просто конкретизація загальноетичних норм у професійній сфері, застосування результатів теоретичної етики до професійної діяльності. Це – своєрідна форма самоорганізації моральної свідомості і відповідної професійної поведінки суб’єкта професійної діяльності. Шляхом теоретичного осмислення індивідуального і суспільного морального досвіду управлінець або професійна група виробляють професійні цінності й норми, яких слід дотримуватися, встановлюють правила морального оцінювання рішення, дій, а також стимулюють в собі риси характеру, необхідні для моральної діяльності [1, с. 57–60].

Керівник освіти є однією з ключових фігур у підготовці нових поколінь до життя. В. Кремень зазначає, що саме в процесі навчання і виховання людина набуває соціокультурних норм, які мають історичне значення для розвитку цивілізації, суспільства і людини. Освіта є тим соціальним інститутом, через який передаються і реалізуються базові культурні цінності та цілі розвитку суспільства. Освіта виступає активним прискорювачем культурних змін і перетворень у суспільному житті і в окремій людині. Він наголошує на новій соціальній ролі учителя – його морально-етичному обличчі, що стосується і керівника в сфері освіти. В. Кремень вказує, що зазначену проблему необхідно розглядати в кількох аспектах. Передусім необхідно відновити значення моральних цінностей у нашому суспільстві, допомогти суспільству у вихованні школярів, щоб вони розуміли – ринок не означає аморальності і деморалізації. Ринок може бути довготривалим і

справді ефективним тільки тоді, коли він моральний. Треба поновити значення істинних моральних цінностей [7, с. 54–56, с. 139].

Світова спільнота визначає загальнолюдські цінності як громадсько значущі ідеали, що сформувалися в суспільній свідомості протягом історії розвитку людства (добро, справедливість, істина та ін.) і фактично є еталоном поведінки. На їх основі створюються спеціалізовані системи нормативного регулювання та соціального контролю. Загальнолюдські цінності можуть розглядатися також у контексті результатів матеріальної або духовної діяльності людства. Вони є пріоритетними по відношенню до національних, расових, ідеологічних та інших групових цінностей.

Як відомо, у нормативній етиці сьогодні виділяють декілька підходів до опису систем цінностей і відповідно прийняттю етично складних рішень, що можуть бути застосовані в практиці менеджменту: утилітарний підхід, індивідуалістичний підхід, морально-правовий підхід, концепція справедливості [10].

Дуже часто керівнику необхідно приймати етично складні рішення. У такій ситуації він орієнтується на окремі особистісні характеристики. Наприклад, Стефан П. Робінс та інші дослідники, наголошуючи на складності проблеми морального вибору менеджерів, виділяють такі етапи:

- ознайомлення з політикою організації щодо моральності;
- розуміння політики щодо моральності;
- думати перед тим, як діяти;
- поставити собі кілька запитань типу “а якщо?”;
- довідатися про думку інших;

– робити те, що, на думку менеджера, справді є правильним [24, с. 117–118].

Разом із тим запропоновані підходи базуються на тому, що за будь-яких умов керівник є високоморальною людиною, що не завжди відповідає дійсності.

Виходячи з викладеного вище, можна зробити такі висновки. Державні органи управління освітою в процесі реалізації кадрової політики повинні акцентувати увагу на морально-етичних якостях педагогічних працівників і керівників сфери освіти як однієї з умов подолання моральної кризи українського суспільства.

Удосконалення потребують окремі положення чинної нормативно-правової бази, що регламентує діяльність навчальних закладів і органів управління освітою в контексті унормування вимог до морально-етичних якостей працівників сфери освіти.

На часі є розробка і затвердження окремих документів – кодексів професійного етиці педагогічного і керівного складу закладів і установ освіти як умови модернізації не тільки освіти, а й суспільства в цілому. Особливо слід наголосити на необхідності відобразити в цих документах механізм відповідальності зазначених осіб за порушення морально-етичних норм.

Кропіткої роботи потребує створення в суспільстві (в тому числі і в закладах і установах освіти) ситуації нетерпіння до порушення морально-етичних вимог його членами (в тому числі і працівниками освіти) як норми життя. Особливу увагу необхідно звернути на проблему “подвійної моралі”, що розкладає суспільство зсередини.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що етичні питання у функціонуванні сфери освіти і, зокрема, управлінні цією системою є одними з найбільш складних і делікатних. Саме тому до перспективних напрямів проблематики, що розглядається, слід віднести створення технології формування етичних норм сучасного працівника сфери освіти, особливу увагу приділивши керівникам відповідних закладів і установ. Результат цього процесу безпосередньо впливатиме на становлення нових поколінь громадян України, їх моральність і громадянську позицію, сприяти формуванню в Україні громадянського суспільства.

Література:

1. *Блохіна І. О.* Морально-етична складова управлінської діяльності керівника ВНЗ / І. О. Блохіна // *Філософія. Психологія. Педагогіка.* – 2009. – № 1. – С. 57–60.
2. *Введение в управление : учеб. пособие : в 3 ч. / под ред. А. Г. Гладышева, В. Н. Иванова, Н. В. Масловой.* – М., 2007. – 360 с.
3. *Декларация профессиональной этики Всемирной организации учителей и преподавателей [Электронный ресурс].* – Режим доступа : <http://www.hm.ee/index.php?249158>”.

4. *Энциклопедія освіти / АПН України ; [голов. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.*

5. *Жуковський В. М. Морально-етичне виховання в історії американської школи / В. М. Жуковський. – Острогор : [б. в.], 2002. – 428 с.*

6. Кодекс професійної етики керівника освітньої організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uraledu.ru/node/42662>.

7. *Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.*

8. *Кузьмін О. Є. Основи менеджменту : підручник / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – К. : Академвидав, 2003. – 416 с.*

9. *Ломов А. І. Професійна етика педагога в новому законі “Об освіті” / А. І. Ломов // Журнал керівника управління освітою. – 2013. – № 3. – С. 26–31.*

10. Менеджмент [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/management/14511/>.

11. Об освіті в Російській Федерації – Федеральний закон РФ від 29 грудня 2012 г. № 273-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://xn--80abucjiihbv9a.xn--p1ai/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/2974>.

12. Об затвердженні Кодексу етики і поведінки керівників державних установ, підпорядкованих Міністерству освіти Республіки Башкортостан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.morb.ru/law/proekty/Proekt%20031.pdf>.

13. Про вищу освіту : Закон України від 17.01.2002 р. № 2984-III (зі змінами та допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>.

14. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III (зі змінами та допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>.

15. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV (зі змінами та допов.) // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.osvita.org.ua/pravo/law_02/.

16. Про затвердження Положення про державний вищий навчальний заклад : постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.1996 р. № 1074 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1074-96-%D0%BF>.

17. Про затвердження Положення про дошкільний навчальний заклад : постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2003 р. № 305 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-%D0%BF>.

18. Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад : постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. № 778

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF>.

19. Про затвердження Положення про професійно-технічний навчальний заклад : постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.1998 р. № 1240 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1240-98-%D0%BF>.

20. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002 // Президент України : офіц. інтернет-представництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/>.

21. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25.06.2013 р. № 344/2013 // Президент України : офіц. інтернет-представництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

22. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 р. № 1060-ХІІ (зі змінами та допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

23. Про професійно-технічну освіту : Закон України від 10.02.1998 р. № 103/98-ВР (зі змінами та допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.osvita.org.ua/pravo/law_04/.

24. *Робінс*. Основи менеджменту / Робінс, П. Стефан, Де Ченцо, А. Девід ; [пер. з англ. А. Олійник та ін.]. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 671 с.

25. *Сухомлинский В. А.* Мудрая власть коллектива (Методика воспитания коллектива) / В. А. Сухомлинский. – М. : Молодая гвардия, 1975. – 240 с.

26. *Сухомлинський В. О.* Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1977. – .

Т. 4: Павлівська середня школа. Розмова з молодим директором. – 640 с.

Надійшла до редколегії 04.12.2013 р.